

UDK 316.66-054.62-057.875(497.1)''1954/1987''
37.011.3-052(=1/=9:6=013)(497.1)''1954/1987''
316.75(497.1)''195/198''

Др Немања Радоњић, научни сарадник
Институт за новију историју Србије, Београд
nemanjarradonjic@gmail.com

Оригинални научни рад
Примљен: 28.12.2020.
Прихваћен: 13.01.2021.

Студенти из Африке у социјалистичкој и несврстаној Југославији: Прилог истраживању слике Другог

Апстракт: У раду је дат критички осврт на истраживања која се тичу студената из Африке у Југославији. Скицирају се постојећи трендови и проблеми. На основу сопственог истраживања, изложени су неки елементи слике афричког студента у Југославији, са могућим даљим правцима истраживања. Посебно се тематизује питање расе као оквира перцепције Другог, затим питање хладноратовских констелација, антиколонијалне и социјалистичке солидарности, те несврстаности као оквира прихватања афричког Другог. Закључује се да је слика афричког студента била нарочито важна за ауторепрезентацију несврстане Југославије, а показује се да је због специфичне отворености и релативне либерализације југословенског друштва о афричким студентима створена вишеструка имагинација, односно више слика, од којих је доминирала она подвучена дискурсом солидарности.

Кључне речи: Југославија, Африка, студенти, слика Другог, солидарност, антирасизам, несврстаност, социјализам

Образовање домаће интелигенције показало се као један од кључних изазова за пост-колонијалну Африку. У том смислу било је тешко надокнадити колонијалне губитке – одређене новоослобођене земље имале су само једноцифрен број свршених студената, а повуда је постотак деце која иду у основну и средњу школу гравитирао ка 10%. Нове државе настале у вртлогу деколонизације имале су велику потребу да свој државни апарат африканизују,¹ односно

¹ *Африканизација* је термин који означава преузимање културне, техничке, економске, чиновничке, просветне и других области државне управе и друштвеног функционисања, заменом европских, колонијалних стручњака, модела, образаца, техника и доктрина афричким. Frederick Cooper, *Africa since 1940. The Past of the Present*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 77.

замене преостале европске стручњаке домаћим, афричким дипломцима.² Део тих потреба задовољаван је, опет, слањем перспективних студената у метрополске центре, а многи су припадници прве генерације афричких политичких лидера били европски или, пак, амерички дипломци.³ Глобалне трајекторије афричке дијаспоре захватале су, још од тридесетих година прошлог века и првих афричких полазника *Комунистичког универзитета радника Истока* у Совјетском Савезу, и социјалистички свет.⁴

Југославија се као дестинација интернационалних студената појављује у више различитих глобалних кретања, која свакако треба посматрати у контексту глобалног хладног рата, где су и страни студенти представљали оруђе у борби за „срца и умове“, а нарочито имајући у виду глобални преокрет (global turn) у данашњој историографији.⁵ Док су бивше метрополе добиле прилив становништва из својих бивших колонија, у исто време социјалистички свет, који можемо схватити као глобални простор од Хаване до Ханоја и од Москве до Акре, доживљава своје миграције и трансформације.⁶ На крају, специфичан југословенски географски положај, а још више њен идеолошки положај као важан део „несврстаног света“ значео је да је Југославија имала сасвим посебно место у глобалној размени знања. Југославија се, стога, од шездесетих, а посебно од стабилизовања њене спољне политике и већег фокуса на Покрет несврстаних земаља (ПНЗ) 1969–1970, репрезентовала као земља братства и јединства и социјализма, али и несврстаности.⁷

² Billy J. Dudley, “Decolonization and the problems of independence”, *The Cambridge history of Africa. From c. 1940 to c. 1975*, edited by Crowder, Michael, (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 56; Dietmar Rothermund, *Routledge Companion to Decolonization*, (London: Routledge, 2006), 243-258.

³ Агостињо Нето (Ангола) и Амилкар Кабрал (Гвинеја Бисао) студирали су у Лисабону, Џулијус Њерере (Танзанија) у Единбургу, Кваме Нкрумах (Гана) у Лондону, Леополд Седар Сенгор (Сенегал) у Паризу. Paul Nugent, *Africa since independence. A comparative history*, (New York: Palgrave Macmillan, 2012), 7-58; Jennifer Anne Boittin, *Colonial Metropolis. The Urban Grounds of Anti-Imperialism and Feminism in Interwar Paris*, Lincoln and London: University of Nebraska Press, 2010; Michael Goebel, *Anti-imperial metropolis. Interwar Paris and the Seeds of Third-world Nationalism*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2015).

⁴ Где је једно време студирао и будући председник Кеније Џомо Кенијата. Woodford McClellan, “Black Hajj to “Red Mecca”: Africans and Afro-Americans at KUTV, 1925-1938”, *Russia in Africa. Africa in Russia*, edited by Matushevich, Maxim, (Adiss Ababa: Africa World Press, 2007), 62-85.

⁵ Jeffrey James Byrne, “Reflecting on the Global Turn in International History or: How I learned to Stop Worrying and Love Being a Historian of Nowhere”, *Rivista italiana di storia internazionale*, I, 1/2018, Gennaio-Giugno, 11-43.

⁶ Elizabeth Buetner, *Europe after Empire. Decolonization, Society and Culture*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2016); James Mark and Quinn Slobodian, “Eastern Europe”, *The Oxford Handbook of the Ends of Empire*, edited by Thomas, Martin, Thompson, Andrew, (Oxford: Oxford handbooks online, 2015), 2.

⁷ Видети на пример говор Стевана Дороњског председника Председништва СКЈ на Титовом одру „Сахрањен друг Тито“, *Политика*, 9.5.1980; Види посебно: Dragan Bogetić, *Nesvrstanost*

Постојећа литература – између емпирије и теорије

Боравак страних студената у Југославији тема је која је у последњих десетак година релативно актуелна.⁸ Драгомир Бонџић и Неџад Куч обратили су пажњу пре свега на трајекторије страних студената, па и оних из Африке, у хладноратовском свету.⁹ Јелена Суботић, Срђан Вучетић и Кетрин Бејкер, пак, обратили су највише пажње на слику Другог, однос Југославије и Југословена према страном, а нарочито студентима из Африке, и користе те закључке како би подупрли своје генералне хипотезе о месту Југославије у пост-колонијалном свету, те „глобалним хијерархијама“ расе и статуса.¹⁰ Милорад Лазић и Питер Рајт покушавају да уједине ова два правца, где поред бројног стања студената, њиховог материјалног, идеолошког и положаја у оквиру југословенског система вишег образовања, посебно тематизују слику Другог.¹¹ Овде ћемо се посебно осврнути на истраживања која тематизују слику Другог у контексту студената из Африке у Југославији и указати на неке проблеме, пропусти и тежње које смо уочили.

Милорад Лазић је 2009, управо на страницама Годишњака за друштвену историју, пионирским радом отворио тему афричких студената у Југославији. Указао је на неколико инцидената, нарочито око Нове године 1961, али и процеса (учења језика, организације образовања и становања) који су доводили до неразумевања сукоба и активирања стереотипа о студентима са азијског, а нарочито афричког континента раних шездесетих година прошлог века. Он је

kroz istoriju. Od ideje do pokreta, (Beograd: Zavod za udžbenike, 2019); Tvrtko, Jakovina, *Treća strana Hladnog rata*, (Zagreb: Fraktura, 2011); Jurgen Dinkel, *The Non-aligned Movement: Genesis, Organization and Politics (1927-1992)*, (Leiden and Boston: Brill, 2019)

⁸ О популарности тематизације веза Исток-Југ, те нарочито Југославија-Африка говори и чињеница да је на међународној конференцији *(Re)thinking Yugoslavinternationalism: Cold War Global Entanglements and Their Legacies conference*, одржаној у Грацу 29-1. октобра 2016. чак пет радова било посвећено овим темама.

⁹ Dragomir Bondžić, *Misao bez pasoša. Međunarodna saradnja beogradskog univerziteta*, (Beograd: ISI, 2011); Nedžad Kuč, „Southern African Students in Southeast Europe: Education and Experiences in 1960s Yugoslavia“, „Southern African Liberation Movments and the Global Cold War „East“. Transnational Activism, 1960-1990, edited by Dallywater, Lena, Saunders, Chris, Fonseca, Helder Adear, (Odlenburg: De Gruyter, 2019), 181-197.

¹⁰ Jelena Subotić, Srđan Vučetić, “Performing solidarity: whiteness and status-seeking in the non-aligned world”, *Journal of international relations and development*, (2017), 1-22; Catherine Baker, *Race and the Yugoslav Region. Postsocialist, postconflict, postcolonial*, (Manchester: Manchester University Press, 2018).

¹¹ Милорад Лазић, „Неки проблеми страних студената на југословенским универзитетима шездесетих година XX века, с посебним освртом на афричке студенте“, Годишњак за друштвену историју, 2 (2009), 61-78; Wright, Peter, “The ambivalence of socialist anti-racism: the case of black African students in 1960s Yugoslavia”, презентација на *(Re)thinking Yugoslavinternationalism: Cold War Global Entanglements and Their Legacies conference*, одржаној у Грацу 29-1. октобра 2016.

посебно истакао случај који је сматрао за парадигматичан – необјављивања текста студента Кимити Камуа *Call me African, not „Negro“* 1962. у студентским листовима, коме су студентски руководиоци „указали“ да не може да пореди „ексцесе“ у Југославији и „понашање колонизатора“. Лазић је у складу с тим подацима донео и закључак – да је југословенско друштво било „оштро подељено“ између званичне идеологије антиколонијализма и антирасизма и политичке елите која ову политику спроводи и „базе“, односно југословенског друштва које је на долазак страних студената реаговала бурно због економског такмичења (места у домовима, стипендије) и нарочито бурно на студенте из Африке због расизма. Лазић је своје закључке хронолошки ограничио на ране шездесете године 20. века и покушао да отвори истраживачки проблем из више углова – идеолошког, економског, те угла стереотипа, предрасуда и расизма.¹²

Лазићеве хипотезе је у раду *The ambivalence of socialist anti-racism: the case of black African students in 1960s Yugoslavia*, представљеном на конференцији *(Re)thinking Yugoslav internationalism*, покушао да оповргне Питер Рајт. Он је Лазићу замерио тезу о „подељености друштва“ на авангардно антирасистичко вођство и нетолерантну „базу“ и исте изворе тумачио још драстичније – као амбиваленцију која је нагињала расистичком отпору југословенске државе и друштва према пријему нарочито „црних Африканаца“. Рајт је свој далекосежни, снажни, хронолошки и контекстуално неограничени закључак донео опет на основу малобројних архивских извора који су фокусирани на време 1960–1962. и који никако нису довољан узорак за овакву тврдњу.¹³ Супротну тежњу показује најновији рад Питера Рајта, писан на основу обимне изворне грађе, где је, међутим, питање слике *Другог* сасвим изостављено, а у фокусу је прилично убедљива теза о комерцијализацији вишег образовања током седамдесетих и осамдесетих година 20. века.¹⁴

На Рајтове закључке са те конференције позива се Кетрин Бејкер у књизи о концепту расе на јужнословенском простору, односно овом простору у глобалним расним хијерархијама. Бејкерова без испитивања било које значајније групе извора (објављених, архивских, усмених), позивајући се на закључке Миглене Тодорове о социјалистичкој Бугарској, теоријски претпоставља да је у Југославији доминирала „бела крхкост“ (*white fragility*), коју су нарочито узнемиравали управо афрички студенти, те да је елита била „слепа за расне хијерархије“ (*race-blind*). То доводи до баналних закључака да су Африканци

¹² Лазић, „Неки проблеми“, 68-77.

¹³ Wright, “The ambivalence of socialist anti-racism”.

¹⁴ Wright, Peter, “Between the Market and Solidarity: Commercializing Development Aid and International Higher Education in Socialist Yugoslavia”, *Nationalities Papers* (2020), 1-21.

„ипак доживљавали расизам у Југославији“, што није спорно, али није ни посебно вредан закључак.¹⁵

Најдрастичније закључке о положају студената из Африке, у служби свог аргумента о „перформансима солидарности“, донели су северноамерички професори Срђан Вучетић и Јелена Суботић. Они су на основу врло пажљиво, тачније селективно, изабраних извора који се листом тичу периода раног хладног рата 1955–1965, одбацили и релативизовали многе закључке историографије о Југославији као несврстаној и једнаком партнеру Глобалног Југа. Нарочито су проблематични искази где поменути аутори тврде да су „владајуће елите и масе“ имале „комплекс супериорности“ у односу на своје савезнике из Африке и Азије и закључују да „[...] југословенска држава, њени лидери, и грађани су упркос [сарадњи са ПНЗ] учествовали и културолошки доприносили, идеологији и пракси глобалне беле суперматрије [*global white supermacy*]“. ¹⁶ Да би подупрли своју иначе веома слабу хипотезу о „перформансима солидарности“ које је Југославија демонстрирала према својим партнерима из Азије и Африке, аутори истичу и пример рецепције страних студената, нарочито оних из Африке. Они не доносе никакве нове доказе, већ радикализују Лазићево тумачење, те нам наново препричавају жалбе страних студената у вези са инцидентима који су се збили на дочек Нове, 1961. године. Уз то, доводе читаоца у заблуду, говорећи да је програм пријема страних студената 1961. досегао врхунац када је то, у ствари, само последња година коју је Лазић обрадио у свом чланку, за који је пажљиво нагласио да није потпун.¹⁷

Рад Ј. Суботић и С. Вучетића стога представља изазовну тезу инспирисану тзв. деколонијалним – постколонијалним возом (*decolonial/postcolonial bandwagon*), али представља један од оних радова који теоријске претпоставке стављају изнад емпиријски утврђених чињеница, па чине грех изостављања извора који се не уклапају у тај калуп. Тиме се Југославија претвара у крипторасистичку земљу, а умањује се и потпуно искривљује њена улога у несврстаном свету. Чини се да је то двоје политиколога подлегло бауку балканизма, и ретроактивно су на простор и време Југославије у хладном рату и деколонизацији применили тамну призму деведесетих година „бујајућег национализма и ксенофобије“ и данас популарну, а сасвим ненаучну опну политичке коректности, што, наравно, води у тотално деконтекстуализовано тумачење историјских извора.

Свеукупно поменути радови Лазића, Бејкерове, Рајта, а нарочито Ј. Суботић и С. Вучетић, деле неколико одлика и великих проблема који морају бити

¹⁵ Baker, *Race and the Yugoslav Region*, Поглавља: State socialism, postcoloniality, and “connected histories” of USSR and eastern Europe; Yugoslavia, the NAM and race; Everyday Non-Alignment and race in socialist Yugoslavia; Race, whiteness and the breakdown of state socialist ideology after Tito.

¹⁶ Subotić, Vučetić, „Performing solidarity“, 7, 17

¹⁷ Упореди Subotić, Vučetić, „Performing solidarity“ 8; Лазић, „Неки проблеми“, 63.

поменути ради напретка истраживања проблематике студената из Африке и уопште несврстаног света у Југославији: 1. Прилози популацију студената из Африке издвајају из популације Африканаца у Југославији, затим других интернационалних студената, те посебно издвајају „црне афричке студенте“, чиме их додатно егзотизују. 2. Фокусирају се на време раних шездесетих, на први већи талас, у коме су студенти из Африке и Азије дошли у Југославију, а извори су већином архивски и то жалбе самих студената. 3. Занемарују компаративна искуства осталих земаља Источне Европе или их користе без провере југословенских извора. 4. Долази до пасивизације актера из Африке, те аутори (погрешно) претпостављају да студенти, али и афричке државе, не делују према Југославији, већ само обратно.

У наставку ћемо, на основу сопственог истраживања, изнети доказе који ову слику Африканаца као „страног тела“ у Југославији компликују, изазивају или одбацују, и указати на правце истраживања који говоре да је нарочито у југословенском, социјалистичком и несврстаном милеу, реч о циркулацији вишеструких и вишезначних слика Африканаца, које су углавном биле подвучене дискурсом солидарности и прихватања, такође и амбиваленције, а, у ствари, много ређе ксенофобијом и расизмом.

Оквири државне политике и друштвене интеграције

Студенти из Африке били су само један део (премда најбројнији) афричке популације у Југославији будући да је отвореност била једна од кључних одлика југословенског социјализма.¹⁸ У Југославији су боравили и скоро сви битнији афрички политички лидери епохе хладног рата, неколико хиљада бораца ослободилачких покрета на обуци и опоравку, неколико хиљада стажиста и стручњака на обуци, неколико хиљада ученика средњих школа, те непознат број туриста и других путника. Из афро-југословенских сусрета, уз јасну руку државне интервенције, издвојила су се три доминантна лика Африканаца за период хладног рата: Африканац лидер, Африканац студент, Африканац борац.¹⁹

Политичка елита и дискурс о Африци који је она формирала играли су огромну улогу у виђењу тог континента у Југославији. Југословенски комунисти су јавности представљали Африку кроз сочиво солидарности. По мишљењу

¹⁸ Igor Duda, „Svakodnevni život u obje jugoslavenske države. Hvatanje koraka sa Evropom“, *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, urednik: Latinka Perović et. Al, (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2017), 378; Breda Luthar and Maruša Pušnik, „Introduction. The Lure of Utopia. Socialist Everyday Spaces“, *Remembering Utopia: The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*, edited by Breda Luthar and Maruša Pušnik, (Washington: New Academia Publishing, 2009) 7.

¹⁹ Види више у: Немања Радоњић, *Слика Африке у Југославији (1945-1991)*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, 2020, 297-353.

Стејанара Стејна, Сопство представља основу солидарности, одакле почиње узлазна линија ка идентификацији од „Ја“ ка „Сви“. Најпре се појављује препознавање „сличности“, што доводи до идентификације са широм групом или заједницом. Политичка или верска осећања и афилијација чине следећи корак, где се особа идентификује са свима који деле та осећања. Последњи корак је идентификовање са свима Другима, врста алтруизма која представља утопијско виђење „доброг друштва“ или „доброг света“ и односи се практично на сва људска бића.²⁰ Комунистичке партије Европе су на различите начине прихватале концепте солидарности, а с временом су се с њима помешали концепти који су долазили из социјал-демократије или чак западних демократија, које су говориле о солидарности из визуре људских права.²¹

Полазећи од марксистичко-лењинистичког концепта солидарности као класне и солидарности с потлаченима, КПЈ/СКЈ прихватила је најширу могућу платформу, која се на крају претворила у солидарност са различитим друштвеним групама у Африци, чији су интереси виђени као подударни социјалистичким и несврстаним. У том смислу политичка елита је према обичним људима деловала едукацијом и индоктринацијом у смеру проналажења сличности са Африканцима, затим у смеру изградње заједничке политичке заједнице кроз ПНЗ, а реторика је често била утопијска и замишљала будући свет као „добра друштва“ која међусобно сарађују. Такво позиционирање личило је на индијско, јер је та земља својим становницима као повезницу са Африком представљала не само несврстаност већ и специјалне односе са читавим континентом.²²

Југословенски грађани нису били пасивни посматрачи тог процеса већ су солидарност са афричким Другим прихватили, модификовали, осмишљавали и спроводили сопствене акције као мимику државних акција солидарности, а ретко је одбацивали. Уосталом, реторика те исте елите експлицитно је тврдила да се спољна политика одвија „у најширим друштвеним слојевима“, где „радни људи“ имају „одлучујућу реч“.²³ Стални утицај државе утицао је и на „замисљање страних партнера као дела шире интересне заједнице“, а као у сличним примерима

²⁰ Steinar Stjerno, *Solidarity in Europe. The History of an Idea*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 16-17, 265.

²¹ Лењин је говорио о „јединству пролетаријата“ пре него о солидарности, Ђерђ Лукач је те идеје разрадио у представу солидарности као подређивању индивидуалне колективној вољи комунистичке партије, а Антонио Грамши је у тој традицији замислио најшири концепт: радничке свести која би обухватила не само савезничке класе већ и друге групе које деле исте вредности. Исто, 265-277.

²² Antoinette Burton, *Africa in the Indian Imagination. Race and Politics of Postcolonial citation*, (Durham and London: Durham University Press, 2016), 9.

²³ Josip Broz Tito, „Referat na Jedanaestom kongresu SKJ“, Tito, Josip Broz, *Govori '78* (Beograd: Borba, 1979), 59.

тога времена, „реторика о политичком пријатељству природно је инспирисала индивидуалце и групе да ступају у контакт са другим нацијама“.²⁴

Афрички студенти долазили су у Југославију као стипендисти Југославије, њених разних институција, као стипендисти својих држава, међународних организација, као чланови политичке емиграције или ослободилачких покрета, или као самофинансирајући студенти. До 1967. године главна институција која се бринула о доласку, школовању и уопште о страним студентима била је Комисија за културне везе са иностранством ЦК СКЈ, да би те године Савезни завод за међународну техничку сарадњу (ЗАМТЕС) преузео све те дужности.²⁵ Студенти из Африке упућивани су у скоро све веће и мање студенске центре у Југославији.²⁶

Њихов укупан број релативно је тешко утврдити због честе стихијске природе њиховог доласка; чињенице да ни југословенске службе које су биле задужене за њих нису имале тачан број; метода рачунања надлежних органа (често спајање афричких и арапских студената, простора „Африке“ и „Блиског истока“); кашњења законских прописа којима се уређивао њихов боравак; непостојања начина да се прате свршени студенти.²⁷ Ради контекста пружићемо само оквирне бројеве. Прве студенте из Африке земља је примила 1954, а чинили су око половине од 1047 страних студената 1960. године.²⁸ Иако су полагане велике наде у прогресивни раст броја страних студената, он је делимично успорен финансијским потешкоћама Југославије у током 1964–1970. године²⁹ У Југославији је 1968–1969. било 3.500 студената из Африке и са Блиског истока.³⁰ Следеће године *НИН* је писао да Југославија има 6.000 страних студената,

²⁴ Jeremiah Wishon, „Peace and Progress: Buliding the Indo-Soviet Friendship”, *Socialist Internationalism in the Cold War. Exploring the Second World*, edited by Babiracki, P. Jersild. A, (New York:Palgrave Macmillan, 2016), 258.

²⁵ Нпр. ЗАМТЕС, ССРНЈ, Комисија за културне везе, СУБНОР, Савез синдиката, радних организација. Лазих, „Неки проблеми страних студената“, 63; Bondžić, *Misao bez pasoša*, 248; Biserka Cvjetičanin, *Efekti školovanja i stipendiranja studenata iz zemalja u razvoju*, (Zagreb, :Institut za zemlje u razvoju, 1973), 67-85.

²⁶ Нпр. Београд, Ниш, Скопље, Загреб, Осиек, Ријека, Сплит, Велење, Љубљана, Сарајево, Нови Сад, Бијељина, Подгорица, Приштина.

²⁷ Бондић, Драгомир, „Студенти из Алжира у Југославији 1958-1965“, Алжир-Београд. Јубилеј пријатељства, 2017 (Београд: Друштво пријатеља Алжира, 2017) 124-143; Milivoj Pašiček, „Hiljade mladih iz Nigerije stiže na školovanje u Osijek, Sombor, Kotor i druge naše gradove 1978.“, *Arena*, III 1978, <http://www.yugopapir.com/2015/04/hiljade-mladih-iz-nigerije-stizu-na.html> ; Архив Југославије (АЈ), Савез социјалистичке омладине Југославије, 114/II, 359, Sednica komisije za međunarodne veze SSOJ, 7.12.1983; АЈ, Централни комитет Савеза комуниста Југославије, 507/IX, 144, XLVI-5, Информација о problemima političkog rada sa stranim studentima, bez datuma, 7.

²⁸ Bondžić, *Misao bez pasoša*, 242; Лазих, „Неки проблеми страних студената“, 63.

²⁹ Cvjetičanin, *Efekti školovanja i stipendiranja studenata*, 68-69.

³⁰ АЈ, Социјалистички савез радног народа Југославије 142, 538, I, Odnosi SFRJ Afrika, 1968,2; Josip Broz Tito, “Aktuelni unutrašnji i međunarodni problemi i uloga SKJ u socijalističkom

од чега је „већина из арапских земаља“.³¹ Почетком осамдесетих укупан број студената процењиван је на између 10.000 и 13.000, а долазили су из између 70 и 100 земаља „и то већином несврстаних“, а „највише из арапских и афричких земаља“ са податком да у неким универзитетским градовима арапски студенти чине и до 75% популације страних студената.³² Врхунац у смислу броја досегао је 1987, када се изгледа у Југославији налазило 18.000 страних студената, са значајним бројем студената из Африке.³³

Сви хладноратовски такмаци испратили су деколонизацију Африке и Азије и такмичењем у развојној помоћи. Један крак те помоћи било је и стипендирање – пријем великог броја студената из Африке на домаће универзитете, што је био модел развојне помоћи који су примењивали и Источна Немачка, Румунија и СССР, али и Британија, Француска и САД.³⁴ Југословенски оквир те сарадње био је најпре објашњаван појмовима развојне помоћи, да би од краја шездесетих година прошлог века та сарадња била виђена и као један од кључних делова несврстане политике. Тако је један елаборат о страним студентима говорио о „вишеструком значају, самоуправне и социјалистичке несврстане Југославије [...] [школовање страних студената] један од најважнијих аспеката пружања помоћи неразвијенима“.³⁵

Поред дискурса сарадње, солидарности и несврстаности, а иза затворених врата релевантних институција, стално је наглашавано да су афрички студенти и категорија коју треба користити за спољнополитичке, економске и сврхе повећања престижа и угледа Југославије. Тако је већ 1959. године дошло до фокусирања стипендија на простор Африке и арапских земаља Азије, јер се

sistemu samoupravljanja“, *Deveti kongres SKJ*, (Beograd: Komunist, 1969), 105.

³¹ Miloje, Popović, „Šta se dešava iza kulisa“, *MJN*, 29.3.1970

³² AJ, , 114/II, 359, Međunarodna aktivnost kao deo svakodnevnog angažmana članova SSOJ, oktobar 1983., 9; AJ, 114/II , 359, Informacija o nekim aspektima života i rada stranih studenata na školovanju, znanstvenom i stručnom usavršavanju, 4.10.1983, 2-3.

³³ Wright, „Between the Market and Solidarity“ 2.

³⁴ Slobodian Quinn, „Dissident Guests: Afro-Asian Students and transnational activism in the West German Protest movement“, *Migration and activism in Europe since 1945*, edited by Pojmann, Wendy (New York: Palgrave, 2008) 33-56. 34; Wishon, „Peace and Progress“, 255; Tobias Rupprecht, *Soviet Internationalism After Stalin. Interaction and Exchange between the USSR and Latin America during the Cold War*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2015); Pugach, Sara, „African Students and the Politics of Race and Gender in the German Democratic Republic, 1957-1976“, *Comrades of Colour. East Germany in the Cold War Period* edited by Quinn Slobodian, (New York: Berghahn Books, 2015), 119-121; Hessler, Julie, „Death of an African Student in Moscow. Race, politics and the Cold War“. *Cahiers de Monde Russe*, 47/1-2, (2006) 36; Statement of Senator Kennedy on “Education for African Freedom” Washington, DC *September 21, 1960*, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=74143>. [24.6.2020]

³⁵ Cvjetičanin, *Efekte školovanja i stipendiranja studenata*, 157; AJ, 114/II , 359, Informacija o nekim aspektima života i rada stranih studenata na školovanju, znanstvenom i stručnom usavršavanju, 4.10.1983, 1.

рачунало да ће, по речима потпредседника СИВ Родољуба Чолаковића, та „интелигенција“ у формирању бити везана за Југославију, односно „значаће нешто у политичкој и економској сфери“.³⁶ Такав став можемо испратити и у позном социјализму у Југославији. Наиме, како је Југославија почела да стипендира афричке студенте из развијенијих земаља, или земаља за које се предвиђао брз развој, приметно је да се све већи акценат ставља на „привредне субјекте“ Југославије у тој сарадњи. Како је још 1958. године истицано, а потом и стално понављано, афрички студенти који би завршили студије у Југославији, па би при том били стипендисти или стажисти неког предузећа, виђени су као потенцијални агенти који би потом у својим земљама пропагирани та иста југословенска предузећа, односно проширивали тржиште за југословенске машине, електронику, лекове.³⁷ Међутим, такав начин употребе југословенских дипломаца остао је на нивоу жеље и изузетака.³⁸

Изгледа да је Југославија била специфична и по свом односу према страним студентима, па и онима из Африке. Наиме, домете друштвене интеграције нарочито изострава питање мешовитих бракова. Раних шездесетих југословенска држава је бракове између југословенских и држављана афричких и других земаља из којих су долазили стипендисти забрањивала на захтев земаља порекла ради олакшаног повратка интелигенције у земљу. Међутим, најкасније до 1970. мешовити бракови постали су дозвољени и учесталији. Оснивање и одржавање мешовитих заједница олакшавала је и чињеница да је Југославија дозвољавала афричким студентима да остану у земљи, а својим грађанима није бранила да се иселе у афричке земље, што представља оштар контраст у односу на СССР и остатак Истока.³⁹

У званичним документима лако се може видети како је држава најпре у хладноратовској параноји реаговала драстично на могуће идеолошке Друге међу страним студентима, укључујући студенте из Африке, што је нарочито видљиво

³⁶ Лазић, „Неки проблеми страних студената“, 63; АЈ, 142-36, *Neki problemi u vezi sa stipendiranjem i školovanjem stranih studenata 1959*; АЈ, 142-36, *Sednica komisije za međunarodne odnose SSRNJ oktobar 1959*.

³⁷ АЈ, 142-43, „Страни студенти у ФНРЈ“, 1958; Bondžić, *Misao bez pasoša*, 254-260; Cvjetičanin, *Efekte školovanja i stipendiranja studenata*, 126; АЈ, 114/II, 359, *Informacija o nekim aspektima života i rada stranih studenata na školovanju, znanstvenom i stručnom usavršavanju*, 4.10.1983, 8.

³⁸ АЈ, 114/II, 359, *Sednica komisije za međunarodne veze SSOJ*, 7.12.1983; Wright, „Between the market and solidarity“. Пајт правилно уочава да се уместо стипендиста повећао број студената из Африке који су сами плаћали образовање, тиме дајући земљи директан девизни прилив.

³⁹ Pugach, „African Students and the Politics of Race and Gender“ 119,134; Bondžić, *Misao bez pasoša*, 262; *A in B. Afrikanci u Beogradu*, приредила Sladojević, Ana et al., (Beograd: Muzej afričke umetnosti, 2008); Popović, „Šta sedešava iza kulisa“; Quist Adade, Charles, „The African Russians: Children of the Cold War“, *Africa in Russia. Russia in Africa*, 154; Denis Hruby „Prvi crni gradonačelnik u Sloveniji ostavština istočnoevropskog Obame“ 29.11.2018. <https://www.tacno.net/svijet/prvi-crni-gradonačelnik-u-sloveniji-ostavština-istocnoevropskog-obame/> [24.6.2020]

у предлогу из 1959. да страни студенти буду смештени у „партизанским породицама“.⁴⁰ Раних шездесетих она је против њих користила репресивни апарат, доушнике, тајну полицију.⁴¹ После првог, неуспешног, репресивног одговора на идеолошке аспирације дела студената из Африке, прихваћено је да „никакав, па ни најбољи државни апарат не може да замени добро оријентисан однос према страним студентима њихових колега“.⁴² На овакве очигледне идеолошке акције бурно су реаговали и страни и домаћи студенти, те надлежна тела нису могла да спроведу ову непрактичну акцију.⁴³ Од 1962. године у Југославији се догађао процес сасвим супротан идеолошкој индоктринацији афричких студената која је спровођена у СССР – контрола је попуштана, афричким студентима дозвољавано је да стварају сопствене, националне, организације, удружења студената, којих ће до осамдесетих година 20. века бити око 50, а повећавао се број оних који су студирали о свом трошку, дакле синова и кћери афричког вишег слоја, што указује на попуштање страха од идеолошког Другог.⁴⁴

Још 1962. године представници студената из Африке изнели су специфичну, али парадоксалну жалбу – да за једну студентску конференцију нису били „припремљени“ као њихове колеге из Берлина и Москве, али су истовремено били захвални југословенским органима што нису „инструирани“. Из жалбе да нису могли постати чланови СКЈ 1970. види се да је идеолошки притисак државе потпуно попустио. То је изгледа попримило толике размере да су надлежни органи 1983. године сматрали да ти студенти „уживају врло велики ступањ права без икаквог облика индоктринације“.⁴⁵ Читајући званичне документе, говоре и елаборате, може се јасно видети да је држава одустала од чврсте контроле и претпоставке „социјалистичког морала“, већ се пошло путем изградње једне микрозаједнице на бази политике несврстаности, која је схваћена као „отвореност људске заједнице“.⁴⁶ Активирана је глобална имагинација која је

⁴⁰ AJ, 142, 36, Sednica komisije za međunarodne odnose SSRNJ oktobar 1959. godina.

⁴¹ AJ, 142, 43, „Strani studenti u FNRJ“ 1958; AJ, 142, 36, Neki problemi u vezi sa stipendiranjem i školovanjem stranih studenata, oktobar 1959; DAMSPS, PA, 1962, f.3, 46105, Nepoznati DSIP-u, 22.2.1962; AJ, 507/IX, 144 XLVI-2, Zabeleška o razgovoru sa Teteom studentom iz Toga koji studira u Beogradu, 1962; AJ, 507/IX, 144 XLVI-2, Zabeleška o razgovoru u Savezu studenata Jugoslavije sa Tete-om studentom iz Togo-a, 23.8.1962., 1-3; Лазић, „Неки проблеми страних студената“, 72.

⁴² AJ, 142, 43, „Strani studenti u FNRJ“ 1958, 14.

⁴³ AJ, 142, 43, „Strani studenti u FNRJ“ 1958; AJ, 142, 36, Neki problemi u vezi sa stipendiranjem i školovanjem stranih studenata, oktobar 1959; Лазић, „Неки проблеми страних студената“, 70-72.

⁴⁴ AJ, 507/IX, 144 XLVI-5, Informacija o problemima političkog rada sa stranim studentima, bez datuma, 4-11; Ruprecht, *Soviet internationalism after Stalin*, 198-204; Wishon, „Peace and Progress“, 262.

⁴⁵ AJ, 507/IX, 144 XLVI-5, Učešće afričkih studenata iz Jugoslavije na konferenciji afričkih studenata sa evropskih univerziteta, 19.9.1962, 3; Поповић, „Šta se dešava iza kulisa“; AJ, 114/II, 359, Informacija o nekim aspektima života i rada strani studenata na školovanju, znanstvenom i stručnom usavršavanju u SFRJ 4.10.1983, 1-15.

⁴⁶ Pugach, „African Students and the politics of Race and Gender“, 125-126; Wishon, „Peace and Progress“, 255; Cvjetičanin, *Efekti školovanja i stipendiranja studenata*, 140, 157, 159.

„хармонију“ односа Југославије и несврстаних требало пренети на унутрашње односе Африканаца и Југословена.

Југославија и раса у хладном рату – једно од кључних питања перцепције афричког Другог

У 20. веку је „глобални покрет ка расној једнакости и самоопредељењу убрзао и коначно сломио утврде белачке надмоћи са неиздрживом силом“, а чинило се да дуговечност расних теорија нестаје са колонијализмом.⁴⁷ Уједињене нације су акцијама попут доношења Унескових декларација о раси, постале права „интернационална анти-расистичка бирократија“.⁴⁸ Слика расијализованог (*racialised*) и расног (*racial*) Другог, везана за становништво афричког порекла широм планете, полако се повлачила из званичних докумената да би опстајала у популарној култури, сленгу, јавном дискурсу.⁴⁹ Логика расе у комунизму већ је на реторичком нивоу долазила у непремостиви сукоб са истребљивачком логиком немачког нацизма и сегрегационистичком логиком јужноафричког апартејда.⁵⁰ У унутрашњој политици све социјалистичке земље инсистирале су да је расизам другде (све социјалистичке државе ритуално су осуђивале апартејд) и да су појединачни инциденти везани за „несоцијалистичко понашање“, које произлази из „заосталости“ или „буржоаског менталитета“.⁵¹ Југославија је била део тог, социјалистичког, али и света Источне Европе, који је на специфичан начин градио однос према расном Другом како због сопствене искључености из корпуса

⁴⁷ Thomas Borstelmann, *The Cold war and the color line. American race relations in the Cold War*, (Cambridge:Harvard University Press) 2001,1; Laura Rice, *Of Irony and Empire. Islam, the West and the Transcultural Invention of Africa*, (New York:State University of New York Press, 2007),45.

⁴⁸ Посебно су се у том смислу истицале декларације УН-а : Декларација о укидању свих облика борбе против расне дискриминације, Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације, Међународна конвенција о сузбијању и кажњавању злочина апартејда. Anthony Q. Jr Hazard, *Postwar Anti-Racism. The United States, UNESCO, and "Race" 1945-1968*, (London:Palgrave Macmillan, 2012) 2, 5.

⁴⁹ Klein, Christina, *Cold War Orientalism: Asia in the Middlebrow Imagination, 1945–1961*, (Berkeley, CA:University of California Press, 2003), 30; Paul Gilroy, *There Ain't No Black in the Union Jack. The cultural politics of race and nation*, (London:Routledge Classic, 2002), 84; Guy Arnold, *Africa. A Modern History 1945-2015*, (London:Atlantic Books, 2017), 904; Ki-Zerbo, Joseph, "Editorial note: thories on the "races" and the history of Africa", *General History of Africa I. Methodology and African Prehistory*, edited by Ki-Zerbo, Joseph, (Unesco International scientific Committee for the Drafting of a General History of Africa HeinemannCalifornia-Unesco 1981) 266.

⁵⁰ Ian Law, *Red racisms. Racism in communist and Post-communist Context*, (London:Palgrave Macmillan, 2012), 143.

⁵¹ Mark,Slobodian, "Eastern Europe", 11; P. Betts et. Al, "Race, Socialism and Solidarity: Anti-Apartheid in Eastern Europe",*A Global History of Anti-Apartheid*, edited by Skinner, Rob, Konieczna, Anna, (London:Palgrave Macmillan,2019), 153;Eric D. Weiz, "Racial politics without the concept of race: Reevaluating Soviet Ethnic and National Purges", *Slavic review*, vol.61, 1, (2002), 2.

„Европе“ тако и због недостатка колонијалног искуства, те порицања сопственог фашистичког искуства.⁵² Логика класних односа и економског антагонизма условљавала је такво размишљање, темељи су били у конгресима Коминтерне, односно у расправама о колонијалном питању на II интернационали, а исходи су чинили да су комунисти, како је то Маклилан показао, одбацивали боју коже као детерминанту и сматрали је „за чисту случајност, инсистирајући да класа превазилази сваку другу детерминанту у друштвеним и политичким односима“⁵³

Раса увек укључује хијерархију различитости, мора бити политички конструисана из обимног идеолошког корпуса, а често је расно означавање наметнуто од спољног, моћнијег фактора.⁵⁴ Ако прихватимо да Ду Бојсова (W.E.B. Du Bois) изјава „бити белац значи бити власник Земље“ изражава огорчени став Црног Атлантика према „белом човеку“, први задатак Југословена у Африци био је оправдати своју белу кожу или прогласити је за неважну.⁵⁵ Југословенска политичка елита поставила се као врста „другачијих“ белаца, другачијих Европљана, а то је свакако било предмет пажљиво стваране слике Другог. Неки истраживачи у скороје време устврдили су да је Југославија била посве несвесна своје „белине“ (*whiteness*)⁵⁶ и да се није постављала у глобалној хијерархији, да раса није била важна категорија, да југословенска политика није била еманципаторска.⁵⁷ Не само да Југославија глобалне расне хијерархије није признавала иако их је познавала већ је активно против њих деловала, што најпре можемо видети у уставима Југославије: сви устави од 1946. до 1974. експлицитно су

⁵² Неки истраживачи промовишу поглед на Источну Европу као на саставни део „белог Запада“ противно познатим тезама Тодорове и Вулфа, међутим, ова тврдња не само што је нама неприхватљива већ је случају Југославије у хладном рату, и те како погрешна. Види: Mark, Slobodian, „Eastern Europe”, 15; Baker, *Race and the Yugoslav Region*, 10.

⁵³ Gilroy, *There Ain't No Black in the Union Jack*, 20; McClellan, „Black Hajj to “Red Mecca”, 62; Betts et. Al, “Race, Socialism and Solidarity”, 160; Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција несврстаних земаља. Прилог историји Трећег света*, (Београд: Завод за уџбенике, 2011), 129-131; Александар Божовић, *Колонијализам и неоколонијализам*, (Београд: Седма сила, 1964) 10,18; Borstelmann, *The Cold war and the color line*, 2.

⁵⁴ Weiz, “Racial politics without the concept of race”, 7; Gilroy, *There Ain't No Black in the Union Jack*, 35

⁵⁵ Да би се поставили према глобалном поретку, Милс каже, нације су морале да поставе себе у хијерархију расе, одбаце је или прихвате, модификују. Charles W. Mills, *Blackness Visible: Essays on Philosophy and Race*, (Ithaca and London :Cornell University Press,1998), 127.

⁵⁶ *Whiteness* подразумева читаву једну интердисциплинарну групу студија које се фокусирају на „беле привилегије“ и формирање хијерархија у дихотимији бели/не-бели. У српској науци скоро некористићен, тешко преводив, налазимо превод „белина“. Radulović, Ružica, „Nordijski model beline i izuzetnosti: reprezentacija drugosti u nekim nordijskim filmovima i televiziji“, Етноантрополошки проблеми, н.с.год.14, св.4 (2019), 1247-1269.

⁵⁷ Subotić, Vučetić, „Performing solidarity”, 6.

помињали забрану расне дискриминације, а тај члан је временом допуњаван.⁵⁸ Стручњак за уставно право и један од твораца Устава из 1963. и 1974. Јован Ђорђевић⁵⁹ 1969. године при Унеску је био један од писаца четврте по реду Декларације о раси и расним предрасудама.⁶⁰

Највећи изазов за светску заједницу и слику црног Африканца било је постојање система апартејда у Јужноафричкој Републици (ЈАР).⁶¹ Током већег дела хладног рата ЈАР и „глобални антиапартејд покрет“ ратовали су у својеврсном „рату репрезентација“.⁶² Јужноафричка Република је у југословенској дипломатији гласила за „смртог непријатеља цивилизације и Југославије“. Државни односи прекинути су 1963, следећи резолуцију УН против апартејда, а нису обновљени до краја Југославије; југословенски представници редовно су извештавали УН о поштовању санкција ЈАР.⁶³ Уз то, сваки покушај и стварање држава са расистичким законодавством, попут случајева Централноафричке Републике и Родезије, Југославија је испратила санкцијама и раскидом државних односа.⁶⁴ Од Београдске конференције, а нарочито од 1968. године Југославија је пружила своју потпуну подршку оружаном сламању расистичких и колонијалистичких држава подржавањем ослободилачких покрета у земљама Африке.

Као и друге земље Истока, Југославија је од 1967, у складу са одлукама УН, увела у свој календар датуме везане за борбу против расизма и расне дискриминације, па је и формирала различита привремена и стална тела која су се

⁵⁸ Устав ФНРЈ 1946. члан 21, члан 23. <http://mojustav.rs/> [15.9.2018.] Устав СФРЈ 1963, члан 40, члан 41 <http://mojustav.rs/> [15.9.2018.] Устав СФРЈ 1974, члан 154, члан 170, члан 203. <http://mojustav.rs/> [15.9.2018.]

⁵⁹ Јован Ђорђевић (1908-1989) Докторирао право на Сорбони 1933, Академик САНУ, судија Уставног суда Југославије, експерт за уставно право и писац више универзитетских уџбеника и студија о праву.

⁶⁰ Unesco, “Statement on race and racial prejudice”, Paris, September 1967, *Four statements on the race question*, (Paris: Unesco 1969), 55.

⁶¹ Borstelmann, *Apartheid's Reluctant Uncle*, 175; Nugent, *Africa since independence*, 300-322.

⁶² James Sanders, *South Africa and the International Media. A Struggle for Representation*, (London: Routledge, 2011), 3.

⁶³ Wilets, *The Non Aligned Movement*, 187; Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, 224-225; UN Digital Library, *Letters and Notes Verbales*, S/12771, Note verbale dated 78/06/29 from the Permanent Representative of Yugoslavia to the United Nations addressed to the Secretary-General, <https://digitallibrary.un.org/record/563318?ln=en> [10.2.2020]

⁶⁴ Borstelmann, *Apartheid's Reluctant Uncle*, 177; Ljubomir Radovanović, „Perspektive afričkog anticolonijalizma”, *Međunarodna politika*, 1.1. 1959; Milivoje Prlja, „Nemiri u centralnoj Africi” *Međunarodna politika*, 16.3. 1959; N. Pindić, “Komonvelt i Južnoafrička unija” *Međunarodna politika*, 1.5.1959; “Centralnoafrička federacija”, *Međunarodna politika*, br 4, 1953; UN, Digital Library, *Letters and notes verbales*, S/6942, Letter dated 65/11/17 from the Permanent Representative of Yugoslavia addressed to the President of the Security Council, <https://digitallibrary.un.org/record/531777?ln=en> [10.2.2020]; UN Digital Library, *Letters and notes verbales*, S/7760, Note verbale dated 67/02/15 from the Permanent Representative of Yugoslavia addressed to the Secretary-General, <https://digitallibrary.un.org/record/524910?ln=en> [10.2.2020]

тим акцијама бавила.⁶⁵ Рецимо, за 21. март 1971. планиран је велики централни митинг, на коме би говорио члан СИВ, са бројним пратећим медијским, научним и образовним манифестацијама.⁶⁶ У званичним расправама о плановима за обележавање „Међународне године борбе против расне дискриминације“ (1971) у оквиру УН, види се да се озбиљно размишљало о успешности акција, најбољем начину за дисеминацију антирасистичких идеја у Југославији, де-табуирању те теме, где се, што је посебно занимљиво, говорило о томе да је „средина засићена овим [акцијама борбе против расизма]” и да „не би остао само празан ритуал, који ми треба да саопштимо Уједињеним нацијама“.⁶⁷ Најважнији резултат овог умрежавања југословенских и Унескових стручњака на прелому деценија јесте серија јавних предавања и зборник из 1973–1974. године, што се може повезати са сличним тежњама афирмативне акције у свету.⁶⁸ Сви радови у зборнику *Раса, расизам и расне предрасуде* информисани су пре свега из Унескових декларација, упознати су са концепцијама раса научника Истока и Запада, доносе чврсту осуду расизма, стидљиво помињу постојање „расних предрасуда“ у југословенској средини, а поделу на расе са неким дефинитивним групама одбијају, док расизам приказују као продукт и реликт прошлости, проузрокован заосталашћу и класним супротностима, а у будућности виде нестанак раса као категорије било ког типа.⁶⁹

Дакле, на унутрашњем фронту борбе против расистичких слика Југославија није била инертна. Може се закључити да је у њој крајем шездесетих

⁶⁵ УН је прогласила 1971. за годину борбе против расизма а 1973-1983 и 1983-1993 биле УН декаде борбе против расизма. Дан који је УН прогласио 1966. за Међународни дан борбе против расне дискриминације, у знак сећања на масакр у Шарпвилу у Јужној Африци. По подацима Одбора за људска права (CHRIS) Југославија је ратификовала овај предлог и почела обележавање 1967. „21. mart međunarodni dan eliminacije svih oblika rasne diskriminacije“, 22.3.2011. <https://chrin.org.rs/mreza-chris/aktivnosti-mreze-chris/21-mart-medunarodni-dan-eliminacijesvih-oblika-rasne-diskriminacije/> [приступ 16.6.2019]; Обележавале су га и неке друге источноевропске земље Mark, Quinn, “Eastern Europe”, 15; Други важни датуми били су 26 јун (Дан солидарности са народом ЈАР), 10 децембар(Годишњица Декларације о правима човека). Betts et. Al, “Race, Socialism and Solidarity”, 164-5.

⁶⁶ АЈ, 142, 558, I, Јужна Африка – опште, Прва седница координационог одбора за програм акције поводом Међународне борбе против расне дискриминације, 15.2.1971, 2-3, 7, 10, 11, 13.

⁶⁷ АЈ, 142, 558, I, Јужна Африка – опште, Прва седница координационог одбора за програм акције поводом Међународне борбе против расне дискриминације, 15.2.1971, 5-6.

⁶⁸ *Rase rasizam i rasne predrasude*, uredio Petar Vlahović, (Beograd: Antropološko društvo Jugoslavije 1974), 3,4; Mills, *Blackness Visible*, 120.

⁶⁹ Petar Vlahović, „Poreklo, razvoj i smisao rasizma sa stanovišta savremene antropologije“, *Rase, rasizam*, 22; Zlata Dolinar Osole, “Varijetet današnjeg čoveka”, *Rase, rasizam*, 35-38; Ljubomir Berberović, „Varijetet ljudi sa biološkog stanovišta“, *Rase, rasizam*, 54-56; Mirko Barjaktarević, „Nastajanje ljudskih zajednica i njihovi međusobni dodiri“, *Rase, rasizam*, 94. Živojin Gavrilović, „Neka pitanja iz antropotaksonomije“, *Rase, rasizam*, 70-76, 73. Nikola Rot, „Rasne i etničke predrasude“, *Rase, rasizam*, 101; Igor Primorac, „Race Research in Yugoslavia“, *Patterns of Prejudice*, Vol 10, 1 (1976) 35-37.

година 20. века отворено питање истраживања расизма. Међутим, за употребу терминологије феномена расистичких предрасуда у самој земљи наметнута је политичка дефиниција. За расизам се сматрао системски, дубоко укореењени, и широко распрострањени, а истовремено законодавством подржани систем или друштвени феномен, повезиван најчешће са „заосталим“ друштвеним системима попут колонијалних. За расне предрасуде – расну нетрпељивост – ксенофобију – расистичке испаде сматрали су се стереотипи и понашање који нису порицани ни у Југославији, те су се појављивали као чињеница и у званичним документима, штампи, научним радовима, али су се сводили на експесе „несвесне“ мањине.⁷⁰ Све наведено треба имати на уму приликом истраживања слике Африканаца у Југославији, а посебно чињеницу да се о расизму ипак говорило, а против њега се радило и на унутрашњем и на спољном плану.

Слика афричких студената у Југославији – између „званичног дискурса“ и „хетерогених пракси свакодневице“

У свакодневном животу социјалистичке Југославије, како тврде Лутар и Пушник, моћ (политичка) била је широког досега, али је наилазила на различите одговоре: од отвореног отпора (дисиденти) до консензуса, преговора и послушности. Југословени су се са студентима из Африке сусретали у просторима које можемо назвати „простори социјалистичке свакодневице“, а Лутар и Пушник препоручују проучавање динамике „званичног дискурса“ и хетерогених одговора на њега у форми „тактике и праксе свакодневног живота“. Ово је посебно важно ако усвојимо тврдњу Дејвида Вејра да је сусретање са Другим у сопственој земљи можда најважније лично искуство за формирање слике о некој страниј земљи.⁷¹

⁷⁰ Jokica Hadži Vasileva, Међународни дан борбе против расизма, Скопље, 20.март 1985, *Антиколонијална револуција. Социјална, политичка и економска еманципација у свету*, уредио Грлићков, Александар, (Београд, Загреб, Скопље: Одбор Председништва СК ССРНЈ за помоћ ослободилачким покретима и жртвима агесије, 1985), 580; Урош Андреевски, Међународни дан борбе против расизма, Скопље, 20.март 1985, *Антиколонијална револуција*, 581-584; Мишо Павићевић, Међународни дан борбе против расизма, Скопље, 20.март 1985, *Антиколонијална револуција*, 585-590; Billy Mwaninangange, Међународни дан борбе против расизма, Скопље, 20.март 1985, *Антиколонијална револуција*, 593-595; Поповић, „Šta se dešava iza kulisa“; AJ, 507/IX, 144 XLVI-5, Информација о проблемима политичког рада са страним студентима, без датума; AJ, 114/II, 359, Седница комисије за међународне односе, 7.12.1983.

⁷¹ Luthar, Pušnik, „Introduction. The Lure of Utopia. Socialist Everyday Spaces“, 9-14; David Weir, *American Orient. Imagining the East from the Colonial Era through the Twentieth Century*, (Amherst and Boston: University of Massachusetts Press, 2011), 2.

Долазак студената из Африке – хладноратовске и антиколонијалне констелације 1958–1968. године

Будући да је слика Другог подложна историјским и динамичним променама, потребно је контекстуализовати истраживање. Рецимо, први већи период контакта југословенског друштва и студената из Африке (1958–1968) пропратило је неколико специфичних феномена, чији се еквивалент може лако наћи у осталим земљама Источне Европе. Страх од идеолошког Другог одражавала је атмосфера неповерења између власти и студената из Африке, а затим студената из Африке и опште популације. Посебно су се истицали сукоби са југословенским студентима, који су били у страху за ограничене материјалне припадљности, где се не могу искључити ни ксенофобна осећања према „дошљацима“ са свих континената, али и идеолошке квалификације („шпијуни“). Југословенска држава користила је студенте из Африке шездесетих година 20. века за антиимперијалистичке манифестације, али попут југословенских студената, у строго контролисаним и од државе одобреним демонстрацијама: 1961. (Лумумба) 1966. (Вијетнам), али не и 1964. (Конго) и 1968. (глобално).⁷² Најочитија је хероизација афричког Другог на примеру Патриса Лумумбе, где је конгоански премијер после смрти ушао у студентски пантеон, где су били предратни скојевци, и где ће им се касније придружити Че Гевара, Руди Дучке, Хо Ши Мин. Наравно, Лумумбин лик стваран је одозго. То је био део генералног покрета тих година, када су антиколонијални хероји, али и студенти са Глобалног Југа коришћени „више као пропаганде карикатуре него права људска бића“.⁷³

Александар Ранковић је као генерални секретар ССРНЈ искористио слике демонстрација 1961. да афричким организацијама изјави саучешће поводом смрти „велике слободарске личности Патриса Лумумбе“ и да опише демонстрације „радника, сељака, омладине, интелигенције, свих наших грађана“. У његовом језику о „мрачним силама колонијализма“ и „солидарности“ са Африком коју треба ослободити можемо лако препознати сличност с паролама које је омладина носила на демонстрацијама будући да је сам био задужен за организацију тих демонстрација иза кулиса.⁷⁴ Демонстрације у Југославији и паљење белгијске амбасале тако су се уклопиле у глобалну, али и афричку призму, јер поред тога што су демонстрације због убиства Лумумбе одржане у 70 градова, само су у

⁷² Лазич, „Неки проблеми страних студената“, 72; Radina Vučetić, „Violence against the anti-war demonstrations of 1965-1968 in Yugoslavia: Political Balancing between East and West“, *European History Quarterly*, Volume 45, Number 2, (April 2015), 255-274.

⁷³ Ruprecht, *Soviet internationalism after Stalin*, 191.

⁷⁴ АЈ, 507/IX, 144/XXXVII-11, Писмо генералног секретара ССРНЈ Свеафричкој народној конференцији поводом масовних демонстрација у Југославији у знак protesta за убиство Патриса Лумумбе и његових saradnika, 16.2.1961.

Београду и Каиру добиле тако радикалан обрт.⁷⁵ Лумумбине слике прошириле су се свуда, а као трајни маркер те солидарности остао је дом *Патрис Лумумба*, у Београду, где су још исте године усељени сви афрички студенти и где су живели заједно са југословенским студентима. Афрички студенти су тај дом необично волели и сматрали су га за „део Африке у Београду“.⁷⁶ Југословенске власти трудиле су се да константно одржавају један антиколонијални, али и генерално антиимперијалистички сентимент као врсту доброг везивног ткива између две стране популације.

Студенти из Африке су, пак, Југославију користили и као „одскочну даску“ за студије у Западној Европи.⁷⁷ Лимити југословенске „контроле“ видљиви су у примерима који укључују међусобне оптужбе афричких студената да су „комунисти“ (sic!), „цртање кукастих крстова“, „вређање социјализма и Тита“, а као главни подстрекачи непријатељске активности виђене су стране (и афричке) амбасаде, те „домаћи непријатељи“.⁷⁸ Такође афричке државе нису биле пасивне – Нкрумахова Гана налазила се иза више политичких маневара у инцидентима са афричким студентима у Европи, такође у Београду.⁷⁹ У тим раним сусретима идеолошки Други и оптужбе за шпијунирање једнако су важни као и остале врсте Другости.

У другој половини шездесетих долази до битне промене. Сама чињеница да су у два утицајна листа (Студент и НИИ) појавила посве другачија слика студената из Африке говори у прилог аргумену о вишеструким имагинацијама. У години када су се сукобили југословенска политичка елита и студенти око темељних вредности, 1968. године новинарка Бранка Оташевић писала је у *Студенту* рефлектујући тврду партијску линију о страним студентима. Она је страним студентима уопште, од којих су, како смо видели, већину чинили Африканци и Арапи, замерила: „недостатак идеолошко-политичког рада“,

⁷⁵ Kouassi, Edmond Kwam, “Africa and the United Nations”, *General History of Africa VIII. Africa since 1935*, uredio Mazrui, Ali A (Heineman-California-Unesco, 1993), 884; Martin Meredith, *Fate of Africa. History of a Continent since independence*, (New York: Public Affairs), Revised and updated edition, 2011, 64.

⁷⁶ AJ, 142-36, Sednica komisije za međunarodne odnose SSRNJ oktobar 1959; Bondžić, *Misao bez pasoša*, 282; „Tito u Africi“ <https://www.youtube.com/watch?v=8Zrm8b1dyQc> [24.6.2020]

⁷⁷ Wright, “Between the Market and Solidarity”, 7.

⁷⁸ Bondžić, *Misao bez pasoša*, 277; AJ, 507/IX, 144 XLVI-5, Informacija o problemima političkog rada sa stranim studentima, bez datuma, 2-4; AJ, Komisija za kulturne veze, 559-125-264, Muzički folklor i amaterizam, 1967-1971, Koncertna direkcija Zagreb Saveznoj komisiji, Folklorni ansambl UAR 14.2.1969

⁷⁹ Lazić, „Neki problemi stranih studenata”; Hessler, “Death of an African student”, 33; AJ, 507/IX, XLVI-2, 1 19-22, Zabeleška o razgovoru u SSJ sa Teteom studentom iz Togoа 1962. AJ, 507/IX, 144 XLVI-5, Učešće afričkih studenata iz Jugoslavije na konferenciji afričkih studenata sa evropskih univerziteta. univerziteta, 19.9.1962. 1 17; Ruprecht, *Soviet internationalism after Stalin*, 192; Sergey Mazov, “Soviet policy in West Africa”, *Russia in Africa. Africa in Russia*, 305.

„васпитавања“, „криминал“, „туче“, „врбовања“ (од страних амбасада), па је предложила да се њихов број смањи.⁸⁰ Као супротност том тексту, другачије, комплексније и слојевитије виђење налазимо у тексту Милоја Поповића. Он је отворено истакао да се међу Југословенима јавља ксенофобија, али да су страни студенти у великој већини прихваћени, а да је највећи проблем то што су страни студенти „препуштени сами себи“. У „малој анкети“, коју је обавио у београдском Клубу међународног пријатељства, чуо је различита искуства. Али Керали из Судана говорио је да нема никаквих проблема са „обичним грађанима“, али да има проблема са „студентима и интелектуалцима“, који му „добацују“ откад се оженио Београђанком. Поповић је као позитивне примере истакао боравак неколико афричких студената код једног домаћина у Старој Пазови, на 29. новембар, а у организацији Социјалистичког савеза Београда. Поповић је писао да „није тајна“ да се неки „нестипендисти“ баве сумњивим пословима шверца дроге и злата, а да су те информације дошле директно из земаља порекла тих студената, попут Судана. Закључио је да треба тражити решења за комплексне проблеме које погађају страну студентску популацију.⁸¹ Трагом тих проблема пошли су југословенски истраживачи, африканисти, социолози и етнологзи током седамдесетих година 20. века, које чине други битни период који се издваја, и који може бити оквир проучавања.

Посебан проблем – слика „расног“, „културног“ и „етничког“ Другог седамдесетих

Слика Другог („хетерорепрезентација“ или само „репрезентација“) представља суму ставова и погледа на друге земље, народе и појединце. Реч је о размишљању базираном на сталном преиспитивању „како представљамо друге културе?“ Истраживачи предлажу различите врсте Другости: расну, културну, етничку, историјску, географску, идеолошку.⁸² У случају студената из Африке слика „расног“, „културног“ и „етничког“ Другог могу бити вредна полазишта за даља истраживања.

Проблематика Другог није промакла југословенским истраживачима седамдесетих година 20. века. У три одвојене анализе односа према студентима

⁸⁰ Otašević, Branka, „U Beogradu – ne kao stranci“, *Student*, 27.2.1968.

⁸¹ Popović, Miloje, „Šta se dešava iza kulisa“, *NIN*, 29.3.1970

⁸² Edward Said, *Orijentalizam*, (Beograd:Biblioteka XX vek, 2008), 433; Homi Bhaba, *Location of Culture*, (London, New York:Routledge, 1994), 67; David Spurr, *The Rhetoric of Empire. Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing and Imperial Administration*, (Durham and London:Duke University Press, 1993), 77.; V.Y Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1988), 1; Jan Nederveen Pieterse, *White on Black. Images of Africa and Blacks in Western Popular Culture*, (New Haven and London: Yale University Press, 1992), 232.

(у Београду, Загребу и Велењу), које су користиле савремену методологију, можемо видети обресе слике студента из Африке седамдесетих. Никола Томић је у раду „Социјална дистанце према Црнцима“, испитао студенте у највећем југословенском дому, у Студентском граду Нови Београд. Он је закључио да иако статистички велика већина студената прихвата „Црнце“, и без проблема живи, дружи се и учи с њима у домовима, Југославија није ослобођена од расних предрасуда. Томић је сматрао да су корени предрасуда у недовољном познавању Африке.⁸³ Чини се да је у мањим градовима ситуација била гора. Крајем седамдесетих година 20. века велики број нигеријских студената и ђака дошао је у Југославију. Штампана је покушала да их представи као веселе, марљиве и упорне, „будуће академске грађане пријатељске Нигерије“.⁸⁴ Барбара Амброжич закључила је да је у Велењу прва перципирана разлика између домаћих и афричких студената била биолошка, која је „код Словенаца јако присутна.“ Истакла је коментаре локалних Словенаца који су тврдили да са „црнцима неће ништа“. Она је приметила и велику подвојеност Нигеријаца и њихово неукључивање у словеначке друштвене активности, што је Амброжич приписала нигеријском „материјалистичком гледању на живот“. Значајно је да та етнолошкиња не пориче расизам Словенаца, већ га управо сматра за кризну тачку акултурације. Међутим Амброжич на неколико примера, не користећи партијске фразе, већ опише ситуација, показује да део тих ситуација долази и из тзв. расног комплекса Нигеријаца, односно односа Нигеријаца према Југословенима и општег нераумевања на словеначком или енглеском језику.⁸⁵

Бисерка Цвјетичанин спровела је 1970. године за *Институт за земље у развоју* најтемељније истраживање овог типа на Загребачком универзитету. Иако су се студенти из Латинске Америке изјаснили да су се најтеже прилагодили Југославији, студенте из Африке најтеже је примила околина, па су као четири најзначајнија проблема „у раној фази“ истакли: 1. непознавање језика (22%); 2. Слаби контакти са околином (16,9%); 3. Материјалне неприлике (10,2%); 4. Одбојан став неких Југословена (10,2%). У „каснијој фази“ Африканци су се жалили на: 1. Материјалне неприлике (18,1%); 2. језик (12,1 %); 3. Слободно време (12,1%), а „одбојни став неких Југословена“ пао је на 3%. Фокусирајући се управо на студенте из „Црне Африке“, који су нешто чешће описивали однос „студената и осталих грађана „према њима као „лош“ или „непријатељски“, Цвјетичанин закључује да Африканци то не повезују са „евентуалним расистичким ставовима“, јер у одговорима у анкети на директно питање: „Има ли,

⁸³ Tomić Nikola „Socijalna distanca prema Crncima“, Filozofski fakultet Beograd, 1971, citirano u: Rot, Nikola, „Rasne i etničke predrasude“, *Rase, rasizam i rasne predrasude*, 101.

⁸⁴ Pašiček, „Hiljade mladih iz Nigerije stiže na školovanje u Osijek, Sombor, Kotor“

⁸⁵ Barbara Ambrožič, „Akulturacijski problemi nigerijskih đakova u Velenju od sept. 1977 do febr. 1979“, *seminarska nalaoga, Filozofski fakultet Ljubljana, Odelek za etnologijo*, 1979, 15, 18, 17, 21-25.

по вашем мишљењу, у Југославији расиста?“ – одговарају да их нема уопште или има мало (преко 60%), а да то што се дешава у Југославији „није исто“ као у Родезији и Јужној Африци. Цвјетичанин користи те одговоре да утврди да је реч и о постојању малог броја „Југословена расиста“, али и постојању „осетљивости“ афричких студената.⁸⁶

Те анализе свакако треба узети са резервом, јер говоре језиком тога времена, и унеколико умањују одређене проблеме, али јасно показују постојање различитих степена прихватања, односно одбацивања афричког Другог, који, пак, нагињу већинском (80%-90%) прихватању расног, културног и етничког Другог у југословенску заједницу. Оне показују да истраживање овог проблема није било табу, али и да су и сами истраживачи примећивали одређену амбиваленцију прихватања Африканаца и нису се либили да део проблема припишу и афричком виђењу југословенског Другог.

Проучавање овог феномена нарочито изоштрава питање мешовитих бракова. Мешовити бракови нису били реткост, а реакције Југословена на њих управо исказују ову амбивалентност ономе што су разумели као највиши степен прихватања Другог.⁸⁷ Антон Инголич, популарни омладински писац, написао је 1972. књигу „Ондуо, мој црни момак“. Роман прати Виду, Словенку, која се удаје за суданског студента Ондуга, и на неки начин нормализује међурасне везе, додуше провлачећи то кроз сочиво „белине“ („Црни Ондуга“ и „бела жена“ Вида). Појава овог романа показује колико је слика студента из Африке била честа у омладинској култури, али и амбиваленцију прихватања страних људи и далеких земаља – Вида се тако срећно удаје за Африканца, али умире у Африци.⁸⁸

Посебно је илустративан догађај везан за пут етиопског министра спољних послова Београд–Дубровник–Атина–Адис Абеба 1. 8. 1978. године. Етиопски министар спољних послова др Геогре Фелеке,⁸⁹ пробудио је југословенског амбасадора у Атини да би упутио званичну жалбу на понашање које је доживео на дубровачком аеродрому, где су њега, његову породицу и делегацију изврџали на личној и расној основи службеник аеродрома и СУП-а. Тај озбиљни инцидент, за који је министар Фелеке рекао: „због своје црне коже нису доживели ни у САД, ни у арапским земљама, ни у Солзберију, ни у Литл Року“, умирен је тек

⁸⁶ Cvjetičanin, *Efekte školovanja i stipendiranja studenata*, 163-164, 174.

⁸⁷ Томић тако 1971. означава склапање заједнице са Африканцима као највиши степен прихватања Томић, „Сocijalna distanca“, tabela.

⁸⁸ Anton Ingolič, *Onduo, moj črni fant*, (Ljubljana: ČGP Delo, 1972); Anton Janko, „Vida the Beautiful and her zamorec“ *Broaching frontiers shattering boundaries. On tradition and culture at the dawn of the third milenium*, (ур.) Т.Е. Knight, (PeterLang 1999), 169.

⁸⁹ Др Фелеке, Гедре Гиоргис (Dr. Feleke, Gedle Georgis) (?-?) етиопски дипломата и министар спољних послова Етиопије 1978-1981. Докторирао у Љубљани са темом „Међународно право и гранични проблеми у Африци.“ 1972. Председавајући Организације Афричког јединства 1979–1980. године.

реакцијама посаде авиона, која је помогла министру да састави и из пилотске кабине пошаље телеграм министру спољних послова Врховцу, затим акцијама југословенског амбасадора у Атини и југословенске владе. Међутим, највећу улогу одиграо је сам министар Фелеке, који је умирио своју делегацију, и тражио само казну за починиоца. Фелеке је био југословенски ђак, ожењен Југословенком, одличан зналац српскохрватског језика, човек који је схватао Југославију као „своју другу домовину“, а он је и наредних година играо кључну улогу у југословенско-етиопским односима, што је значило да догађај није оставио трајне последице.⁹⁰ Међутим, овај расистички инцидент, који је, ако познајемо психологију расизма,⁹¹ сасвим извесно везан за чињеницу да је министар путовао са својом женом Југословенком, те тиме пореметио „расну границу“ код неких Југословена, треба везати управо за амбиваленцију прихватања, коју треба дубље истражити. Могућност да неко заврши студије, живи у Југославији, доживи је као „другу домовину“, заснује породицу и заступа њене интересе у својој земљи, а потом доживи тако тежак инцидент упућује на врло комплексне, различите и динамичне слике Другог, које не треба симплификовати – што је веома приметно у искуству етиопског министра.

Од антиколонијализма до несврстаности као отворености југословенске заједнице. Континуитети солидарности

Седамдесете и осамдесете године представљале су управо врхунац прихватања студената из Африке у југословенску заједницу. Градило се на примерима антиколонијалне солидарности из педесетих и шездесетих година 20. века, да би до 1970. године, која је била *annus mirabilis* за покрет несврстаних, афричка дијаспора и с њом и студенти из Африке били учвршћени као део слике глобалне, несврстане Југославије.

Примера солидарности и с њим повезаних позитивних слика Другог има много, па ћемо само навести илустративније. Наиме, већ крајем четрдесетих први Африканци учествовали су на акцијама у Југославији, а на чувеној изградњи пруге Брчко–Бановићи учествовали су и омладинци из Конга, Мадагаскара, Алжира, Египта, Марока.⁹² Неколико стотина Африканаца учествовало је у изградњи ауто-пута Братство–јединство педесетих година 20. века. Са тих

⁹⁰DAMSPS, PA, 1978, f.38,445238, Telegram (vrlo hitno) Ambassade SFRJ Atina SSIP-u, 2.8.1978

⁹¹ Сви ови сукоби имали су расистичку основу – „црнац“ је схваћан, као неко ко не може да контролише своју сексуалност и као директна опасност за „чистоту“ расе. Види нарочито Фанонову анализу слике црнца као биолошке опасности за беле жене и мушкарце: Franc Fanon, *Crna koža. Bele maske*, (Novi Sad: Mediteran, 2015) 143-156; Pugach, „African Students and the Politics of Race and Gender“, 119-121.

⁹²“Milion graditelja”, *Borba*, 18.3.1956.

акција носили су позитивне утиске.⁹³ На иницијативу неколицине омладинских руководиоца изродила се акција обнављања у француском бомбардовању порушене школе на алжирско-туниској граници, где су се 1959. године зближили са алжирским омладинцима.⁹⁴ На једном месту Ј. Суботић и С. Вучетић тврде да је поклон једног авиона једној „несврстаној“ нацији без „резервних делова и одржавања“, 1964. године, део југословенског перформанса солидарности. Међутим, могли су пронаћи пример редовних летова југословенске авијације у Тунис 1961, а затим од ослобођења у Алжир 1962, где су одвозили оружје, лекове, сву опрему коју је алжирски антиколонијални покрет захтевао, а поред рањеника, у повратку су у Југославију довозили управо – перспективне алжирске студенте.⁹⁵ Те исте, 1961. године гвинејски амбасадор изјавио је да афрички студенти „такав третман немају нигде у свијету“.⁹⁶

Слику солидарности преноси и Конференција афричких студената који студирају у Европи (29. 9. 1962–1. 9. 1962). Тачно годину дана после Београдске конференције, на крилима њеног интернационализма становници и студенти Југославије угостили су више од 300 делегата афричких студената из читаве Европе. Они су расправљали о проблемима ослобођења, неоколонијализма, панафриканизма, мирољубиве коегзистенције, заједничког афричког тржишта, неразвијености, култури, алијенацији, неписмености, музици, драми, науци, еманципацији жена.⁹⁷ У свом финалном коминикеу афрички студенти осудили су империјализам, колонијализам, неоколонијализам и позвали на јединство Африке.⁹⁸ Организацију су спровеле важне личности југословенске политике, попут Вељка Влаховића, Јосипа Ђерђе и Добривоја Видића, уз знање и одобрење председника Тита и инфраструктуру коју су обезбедили ССЈ и ССОЈ и руководиоци попут Новака Прибићевића.⁹⁹ Ове припреме уродиле су плодом,

⁹³ АЈ, 507/IX, 144, XLVI-3, Novak Pribičević, President of the Union of Yugoslav Students, All African Student conference, 29.8.1962, 10.

⁹⁴ Интервју са Милојем Поповићем и Данилом Милићем, 2016.

⁹⁵ Subotić, Vučetić 14; Упореди нпр. DAMSPS, PA, 1962, f.3, 412410, Tunis DSIP-у, 12.4.1962; DAMSPS, PA, 1962, f.3, 417872, Ambasada FNRJ Tunis DSIP-у, 1962; DAMSPS, PA, 1962, f.3, 416146, DSIP Ambasadi u Tunisu, 1962. Bondžić, „Студенти из Алжира“.

⁹⁶ *Неочекивана промјена. Дневнички записи Богдана Црнобрња из 1961*, (прир.) Црнобрња, Станко и МИЈ, Београд: МИЈ 2016. 66.

⁹⁷ АЈ, 507/IX, 144, XLVI-3, All-African Students Conference Belgrade, august 29/31 1962

⁹⁸ АЈ, 507/IX, 144, XLVI-3, Final Communique”, 1-10

⁹⁹ Конференција је одржана у згради Технолошког факултета, а учесници су смештени у студентски дом Иво Лола Рибар. АЈ, 507/IX, 144, XLVI-5, S. Lazarević Dobrivoju Vidiću, 29.6.1962; АЈ, 507/IX, 144, XLVI-2, Zabeleška о актуелним питањима у вези са предстојећом Sveafričkom studentskom konferencijom која треба да се одржи у Београду од 29.8.1962. до 1.9. 1962; АЈ, 507/IX, 144, XLVI-2, Konferencija афричких студената у Европи-zabilješka, Novak Pribičević, l.15-17; АЈ, 507/IX, 144, XLVI-2, Zabeleška о sastanku са представником DSIP у вези са предстојећом конференцијом студената Африке, l.18; АЈ, 507/IX, 144, XLVI-4, Poruka Председника Тита учесницима конференције афричких студената који студирају у Европи, 1-2.

па су афрички студенти из Европе, али и Југославије, еуфорично исказивали захвалност Југославији, за коју су „знали да нема никакве скривене мотиве“, па су неки од њих завршавали своје говоре овако: „Живела уједињена Африка. Живело пријатељство Југославије и Африке!“¹⁰⁰

Почетком седамдесетих простор за сарадњу и усвајање Другог био је уокви-рен политиком несврстаности. То је нарочито било важно за младе Југословене који су највише долазили у директни контакт са Африканцима у Југославији, а који су по Љубици Спасковској интернационализам схватили много „глобал-није“ од претходне генерације.¹⁰¹ Тако је у једној анкети достављеној ЦК СКЈ вођство Југославије одушевљено означило узвичником изјашњавање младих за политику несврстаности – чак 84% њих – што је навело ЦК СКЈ да закључи да су млади веома задовољни положајем Југославије и „стално спремни“ на акције солидарности.¹⁰²

Клубови међународног пријатељства који су још шездесетих означени као могући простор сусрета, током седамдесетих и осамдесетих година 20. века потпуно су преузели улогу посредника између домаће и афричке студент-ске популације. Ту су се одржавале културно-забавне и спортске делатности „странаца“.¹⁰³ Њима су се придружили клубови за УН, који су такође своје акције заснивали на „међународном пријатељству“.¹⁰⁴ За клубове међународ-ног пријатељства номинална улога била је да остварују пријатељства страних студената и домаће популације, већином омладине и студената „на принципима самоуправљања и несврстаности“.¹⁰⁵ Налазимо да су се управо ти клубови пре-творили у практично неутрална места сусрета две групе, јер се држава скоро сасвим повукла из њих, и место које је на обе популације остављало најбољи утисак, такоређи дељени простор.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Види нпр. АЈ, 507/IX, 144, XLVI-3, Speech made by the Chairman of the Committee of African organisations, ChangoMachvo, 30.8.1962. АЈ, 507/IX, 144, XLVI-3, The Algerian Delegate to the All African Students Conference, 30.8.1962; АЈ, 507/IX, 144, XLVI-5, Учеšће афричких студената из Југославије на конференцији афричких студената са европских универзитета, 19.9.1962, 1-7.

¹⁰¹ Spaskovska, Ljubica, *The Last Yugoslav Generation. The Rethinking of Youth Politics in Late Socialism*, (Manchester: Manchester University Press, 2017) 2, 37, 44, 40-52, 52-78, 128.

¹⁰² АЈ, 507/IX, СК СКЈ, S-a 256, Stavovi mladih o nekim међународним zbivanjima i odnosima. Rezultati sociološkog истраживања u 56 zemalja; АЈ, 507/IX, СК СКЈ, S-a 256, Neke ideje o temi „Међународни положај Југославије, међународни односи и њихов утицај на омладину“, 1972. 4, 6, 7-8.

¹⁰³ Лазић, „Неки проблеми страних студената“, 70; АЈ, 507/IX, 144 XLVI-5, Информација о problemima политичког рада са страним studentima, bez datuma, 9. Cvjetičanin, *Efekti školovanja i stipendiranja studenata*, 178.

¹⁰⁴ АЈ, 114/II, 359, Predlog akcionog programa Saveznog centra za UN Jugoslavije za period 1981-1985

¹⁰⁵ АЈ, 114/II, 359, Међународна активност као део svakodnevnog ангажмана чланова studentskih организација, октобар 1983, 9.

¹⁰⁶ АЈ, 114/II, 359, Информација о nekim aspektima живота и рада strani студената на školovanju, znanstvenom и stručnom usavršavanju u SFRJ, 9

Тако је један министар из Анголе 1982. посетио Пољопривредни сајам у Београду али посебно Клуб међународног пријатељства:

„Он је дошао у Међународни, односно омладински центар међународног пријатељства, јер је некад давно, док ја још нисам био ту, пре 10 година код нас проводио време. Он је иначе био стипендиста наше владе, али није пожелео да види никог тамо. Човек се више емотивно везао за овај центар, где је проводио све своје слободно време.“¹⁰⁷

За последњи период, са највећим повећањем броја страних студената у Југославији, Кетрин Бејкер је везала причу о успону „белине“ и „европејства“ после Титове смрти.¹⁰⁸ Међутим осамдесетих година 20. века управо су студентске организације и државне комисије почеле да критикују неке сопствене материјале као „евроцентричне“, те су се упрле да интегришу 13.000–18.000 страних студената у југословенско друштво и да их „упознају са [...] социјалистичком, несврстаном Југославијом“. Главни проблеми које маркирају документи материјалне су природе.¹⁰⁹ То је период када се наставља узлазни тренд мешовитих бракова, када афричка дијаспора у Југославији постаје видљивија, а та деца хладног рата, односно деца несврстаности данас су у великом броју успешно интегрисана у постјугословенски простор, заједно са Африканцима који су одлучили да остану у земљи после распада.¹¹⁰ Сви ти узлазни трендови, повећање броја студената из Африке, повећање њихове интеграције у друштво, попуштање државне контроле, већа слобода у оквиру југословенског система, па и положај афричких студената, веома позитивни, у југоносталгији, говоре о чврстом месту те популације у једној врсти глобалне Југославије, оне која несврстаност схвата као једнакост и отвореност људских друштава, а ту популацију вреднује као доказ те глобалности.

¹⁰⁷ AJ, 114/II, 359, Sednica komisije za međunarodne odnose, 7. 12. 1983.

¹⁰⁸ Baker, Chapter “Race, whiteness, and the breakdown of state ideology after Tito”

¹⁰⁹ Spaskovska, *The Last Yugoslav Generation*, 45-46; AJ, 114/II, 359, Sednica komisije za međunarodne odnose, 7.12.1983; AJ, 114/II, 359, Informacija o nekim aspektima života i rada stranih studenata na školovanju, znanstvenom i stručnom usavršavanju u SFRJ 4.10.1983, 1-15; AJ, 114/II, 359, Sednica komisije za međunarodne odnose, 7.12.1983.

¹¹⁰ „Ivon Jafali. Čuburka od glave do pete“ <https://www.011info.com/intervju/ivon-jafali-cuburka-od-glave-do-pete> ; “Galeb Nikačević. Potraga za korenima i ljubavlju”, <https://www.hellomagazin.rs/2011/05/27/galeb-nikacevic-potruga-za-korenima-i-ljubavlju/> [15.12.2020]; *A in B. Afrikanci u Beogradu*; Baker, *Race and the Yugoslav Region*, 139.

Закључак

Југославија није била само део социјалистичког света и Европе већ и несврстаног света. Одбацавање њене посебне позиције у односу на земље Глобалног Југа, значи и одбацавање рукаваца истраживања посебних односа, па и слика које су о Африци, Азији и Латинској Америци у њој циркулисале. Такође, специфичан положај Југославије изискује пажљиву примену теоријских модела на ову прилично неистражену тему. Док можемо говорити о корисности концепта амбиваленције, потпуно су неумерени закључци о „свеприсутном“ расизму према афричким студентима и Југославији као прикривеном или несвесном субјекту „глобалне беле суперматрије“. Логичнија полазишта су концепти глобалне историје и истраживања несврстане образовне мреже, односно у случају проучавања слике афричког Другог концепти солидарности (социјалистичке и несврстане), антиколонијализма, антирасизма, хладноратовског идеолошког Другог, а тек у тим оквирима пажљива контекстуализација афричког етничког, културног и расног Другог. Слика Другог неодвојива је од слике Сопства. Доминантна слика Другог у случају афричких студената стога јесте слика солидарности, најпре вештачки стваране „одозго“, да би је од 1970. године усвојила од велика већина грађана и „одоздо“ уграђена у стварање слике глобално важне Југославије.

Izvori i literatura

- Arhiv Jugoslavije (AJ), Savez socijalističke omladine Jugoslavije, 114
 Arhiv Jugoslavije (AJ), Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije, 142
 Arhiv Jugoslavije (AJ), Centralni komitet saveza komunista Jugoslavije, Komisija za međunarodne odnose i veze sa inostranstvom, 507/IX
 Arhiv Jugoslavije (AJ) Komisija za kulturne veze sa inostranstvom, 559
 Diplomatski arhiv ministarstva spoljnih poslova Srbije, Politička arhiva, Alžir 1962, Etiopija 1978.
 UN digital archive, Letters and Notes Verbales, General Assembly, General Assembly Plenary
 Intervju sa Milojem Popovićem i Danilom Milićem, Nemanja Radonjić – Muzej afričke umetnosti, 2016. godina.

Međunarodna politika

Student

NIN

Borba

- A in B. Afrikanci u Beogradu*, приредила Sladojević, Ana et al., Beograd: Muzej afričke umetnosti, 2008.
- Ambrožič, Barbara, „Akulturacijski problemi nigerijskih đakova v Velenju od sept. 1977 do febr. 1979“, seminarska naloga, Filozofski fakultet Ljubljana, Odelek za etnologijo, 1979.
- Antikolonijalna revolucija. Socijalna, politička i ekonomska emancipacija u svetu*, uredio Grlićkov, Aleksandar, Beograd, Zagreb, Skoplje: Odbor Predsedništva SK SSRNJ za pomoć oslobodilačkim pokretima i žrtvama agresije, 1985.
- Cvjetičanin, Biserka, *Efekte školovanja i stipendiranja studenata iz zemalja u razvoju*, Zagreb: Institut za zemlje u razvoju, 1973.
- Deveti kongres SKJ*, Beograd: Komunist, 1969.
- Four statements on the race question*, Paris: Unesco 1969.
- Ingolić, Anton, *Onduo, moj črni fant*, Ljubljana: ČGP Delo, 1972.
- Rase rasizam i rasne predrasude*, uredio Petar Vlahović, Beograd: Antropološko društvo Jugoslavije, 1974.
- Tito, Josip Broz, *Govori '78* Beograd: Borba, 1979.
- Božović, Aleksandar, *Kolonijalizam i neokolonijalizam*, Beograd: Sedma sila, 1964. (ćirilica)
- Neočekivana promjena. Dnevnički zapisi Bogdana Crnobrnje iz 1961*, (priredio) Crnobrnja, Stanko i MIJ, Beograd: MIJ, 2016. (ćirilica)
- „Moj ustav“ <http://mojustav.rs/>
- Milivoj Pašiček, „Hiljade mladih iz Nigerije stiže na školovanje u Osijek, Sombor, Kotor i druge naše gradove 1978.“, *Arena*, III 1978, <http://www.yugopapir.com/2015/04/hiljade-mladih-iz-nigerije-stizu-na.html>
- Statement of Senator Kennedy on “Education for African Freedom” Washington, DC *September 21, 1960*, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=74143>.
- Denis Hruby „Prvi crni gradonačelnik u Sloveniji ostavština istočnoevropskog Obame“ 29. 11. 2018. <https://www.tacno.net/svijet/prvi-crni-gradonacelnik-u-sloveniji-ostavstina-istocnoevropskog-obame/>
- „Ivon Jafali. Čuburka od glave do pete“ <https://www.011info.com/intervju/ivon-jafali-cuburka-od-glave-do-pete>
- “Galeb Nikačević. Potraga za korenima i ljubavlju”, <https://www.hellomagazin.rs/2011/05/27/galeb-nikacevic-potruga-za-korenima-i-ljubavlju/>
- Arnold, Guy, *Africa. A Modern History 1945-2015*, London: Atlantic Books, 2017
- Baker, Catherine, *Race and the Yugoslav Region. Postsocialist, postconflict, postcolonial*, Manchester: Manchester University Press, 2018.
- Bhaba, Homi, *Location of Culture*, London, New York: Routledge, 1994.
- Bogetić, Dragan, Dimić, Ljubodrag, *Beogradska konferencija nesvrstanih zemalja. Prilog istoriji Trećeg sveta*, Beograd: Zavod za udžbenike, 2011. (ćirilica)
- Bogetić, Dragan, *Nesvrstanost kroz istoriju. Od ideje do pokreta*, Beograd: Zavod za udžbenike, 2019. godina.

- Bondžić, Dragomir, „Studenti iz Alžira u Jugoslaviji 1958–1965”, *Alžir–Beograd. Jubiliej prijateljstva, 2017*, Beograd: Društvo prijatelja Alžira, 2017, (ćirilica)
- Bondžić, Dragomir, *Misao bez pasoa. Međunarodna saradnja beogradskog univerziteta*, Beograd: ISI, 2011. godina.
- Borstelmann, Thomas, *The Cold war and the color line. American race relations in the Cold War*, Cambridge:Harvard University Press, 2001.
- Burton, Antoinette *Africa in the Indian Imagination. Race and Politics of Postcolonial citation*, Durham and London:Durham University Press, 2016.
- Breda Luthar and Maruša Pušnik, „Introduction. The Lure of Utopia. SocialistEveryday Spaces“, *Remembering Utopia: The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*, edited by Breda Luthar and Maruša Pušnik, Washington:New Academia Publishing, 2009.
- Byrne, Jeffrey James “Reflecting on the Global Turn in International History or: How I learned to Stop Worrying and Love Being a Historian of Nowhere”, *Rivista italiana di storia internazionale*, I, 1/2018, Gennaio-Giugno.
- Cooper, Frederick, *Africa since 1940. The Past of the Present*, Cambridge:Cambridge University Press, 2002.
- Dinkel, Jurgen, *The Non-aligned Movement:Genesis, Organization and Politics (1927-1992)*, Leiden and Boston:Brill, 2019.
- Duda, Igor, „Svakodnevni život u obje jugoslavenske države. Hvatanje koraka sa Evropom“, *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, urednik: Latinka Perović et. Al, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2017. godina.
- Fanon, Franc, *Crna koža. Bele maske*, Novi Sad: Mediteran, 2015. godina.
- General History of Africa I. Methodology and African Prehistory*, edited by Ki-Zerbo, Joseph, Unesco International scientific Committee for the Drafting of a General History of Africa HeinemannCalifornia-Unesco 1981.
- Gilroy, Paul, *There Ain't No Black in the Union Jack. The cultural politics of race and nation*, London:Routledge Classic, 2002.
- Goebel, Michael, *Anti-imperial metropolis. Interwar Paris and the Seeds of Third-world Nationalism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Hazard, Anthony Q. Jr., *Postwar Anti-Racism. The United States, UNESCO, and “Race” 1945-1968*, London:Palgrave Macmillan, 2012
- Hessler, Julie, „Death of an African Student in Moscow. Race, politics and the Cold War”. *Cahiers de Monde Russe*, 47/1-2, (2006).
- Jakovina, Tvrtko, *Treća strana Hladnog rata*, Zagreb: Fraktura, 2011. godina.
- Janko, Anton, „Vida the Beautiful and her zamorec”*Broaching frontiers shatteringboundaries. On tradition and culture at the dawn of the third milenium*, edited by T.E.Knight, PeterLang 1999.
- Jennifer Anne, Boittin, *Colonial Metropolis.The Urban Grounds of Anti-Imperialism and Feminism in Interwar Paris*, Lincoln and London: University of Nebraska Press, 2010.
- Klein, Christina, *Cold War Orientalism: Asia in the Middlebrow Imagination, 1945–1961*, University of California Press, Berkeley, CA 2003.

- Kuč, Nedžad, „Southern African Students in Southeast Europe: Education and Experiences in 1960s Yugoslavia“, *Southern African Liberation Movements and the Global Cold War „East“*. *Transnational Activism, 1960-1990*, edited by Dallywater, Lena, Saunders, Chris, Fonseca, Helder Adear, Odlenburg: De Gruyter, 2019.
- Law, Ian, *Red racisms. Racism in communist and Post-communist Context*, London: Palgrave Macmillan, 2012. godina.
- Lazić, Milorad, „Neki problemi stranih studenata na jugoslovenskim univerzitetima šezdesetih godina XX veka, s posebnim osvrtom na afričke studente, *Godišnjak za društvenu istoriju 2*, (2009), (ćirilica)
- Mark, James, Quinn, Slobodian, „Eastern Europe“, *The Oxford Handbook of the Ends of Empire*, edited by Thomas, Martin, Thompson, Andrew, Oxford handbooks online, 2015.
- Meredith, Martin, *Fate of Africa. History of a Continent since independence*, New York: Public Affairs, Revised and updated edition, 2011.
- Mills, Charles W, *Blackness Visible: Essays on Philosophy and Race*, Ithaca and London: Cornell university press, 1998.
- Mudimbe, V.Y, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1988.
- Nugent, Paul, *Africa since independence. A comparative history*, New York: Palgrave Macmillan, 2012, (друго издање).
- P. Betts et. Al, „Race, Socialism and Solidarity: Anti-Apartheid in Eastern Europe“, *A Global History of Anti-Apartheid*, edited by Skinner, Rob, Konieczna, Anna, London: Palgrave Macmillan, 2019.
- Pieterse, Jan Nederveen, *White on Black. Images of Africa and Blacks in Western Popular Culture*, New Haven and London: Yale University Press, 1992.
- Primorac, Igor, „Race Research in Yugoslavia“, *Patterns of Prejudice*, Vol 10, 1 (1976)
- Pugach, Sara, „African Students and the Politics of Race and Gender in the German Democratic Republic, 1957-1976“, *Comrades of Colour. East Germany in the Cold War Period* edited by Quinn Slobodian, New York: Berghan Books, 2015.
- Radonjić, Nemanja, *Slika Afrike u Jugoslaviji (1945-1991)*, doktorska disertacija u rukopisu, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, 2020.
- Rice, Laura, *Of Irony and Empire. Islam, the West and the Transcultural Invention of Africa*, New York: State University of New York Press, 2007. Godina.
- Rothermund, Dietmar, *Routledge Companion to Decolonization*, London: Routledge, 2006.
- Rupprecht, Tobias, *Soviet Internationalism After Stalin. Interaction and Exchange between the USSR and Latin America during the Cold War*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Russia in Africa. Africa in Russia*, edited by Matushevich, Maxim, Adiss Ababa: Africa World Press 2007.
- Said, Edvard, *Orijentalizam*, Beograd: Biblioteka XX vek, 2008.
- Sanders, James *South Africa and the International Media. A Struggle for Representation*, London: Routledge, 2011.

- Slobodian, Quinn, "Dissident Guests: Afro-Asian Students and transnational activism in the West German Protest movement", *Migration and activism in Europe since 1945*, edited by Pojmann, Wendy, New York: Palgrave, 2008.
- Spaskovska, Ljubica, *The Last Yugoslav Generation. The Rethinking of Youth Politics in Late Socialism*, Manchester: Manchester University Press, 2017.
- Spurr, David, *The Rhetoric of Empire. Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing and Imperial Administration*, Durham and London: Duke University Press, 1993.
- Stjerno, Steinar, *Solidarity in Europe. The History of an Idea*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Subotić, Jelena, Vučetić, Srđan, „Performing solidarity: whiteness and status-seeking in the non-aligned world”, *Journal of international relations and development*, (2017), 1-22.
- The Cambridge history of Africa. From c.1940 to c.1975*, edited by Crowder, Michael, Cambridge: Cambridge University Press 2008.
- Vučetić, Radina, „Violence against the antiwar demonstrations of 1965-1968 in Yugoslavia: Political Balancing between East and West”, *European History Quarterly*, Volume 45, Number 2, (April 2015)
- Weir, David, *American Orient. Imagining the East from the Colonial Era through the Twentieth Century*, Amherst and Boston: University of Massachusetts Press, 2011.
- Weiz, Eric D, "Racial politics without the concept of race: Reevaluating Soviet Ethnic and National Purges", *Slavic review*, vol.61, 1, (2002), 2.
- Wishon, Jeremiah, "Peace and Progress: Buliding the Indo-Soviet Friendship", *Socialist Internationalism in the Cold War. Exploring the Second World*, edited by Babiracki, P. Jersild. A, New York: Palgrave Macmillan, 2016.
- Wright, Peter, "The ambivalence of socialist anti-racism: the case of black African students in 1960s Yugoslavia", презентација на *(Re)thinking Yugoslav internationalism: Cold War Global Entanglements and Their Legacies conference*, одржаној у Грацу 29-1. октобра 2016.

Summary

Nemanja Radonjić, PhD

Students from Africa in Socialist and Nonaligned Yugoslavia: A Contribution to Researching the Image of the *Other*

This article argues for the examination of students from Africa and their experiences in Yugoslavia in a global, socialist and nonaligned context. Being a part of a larger movement of African diaspora towards Europe, including the socialist bloc opens opportunities for comparison. However, some of the existing work on the topic, or articles and books that use the „position“ and image of African students in Yugoslavia for a broader argument, eschew the historical context or do not provide evidence for their wide reaching theories. Students from African countries came to Yugoslavia in thousands in search for education. Their stay was marked by forming specific images of the *Other*. While in the sixties, the state tried to enforce more control both on the students and the images, using them as anti-colonial icons, from c. 1968 these perceptions diversified. Contrary to some claims, racism was not rampant, cultural supremacy was not the basis of the image of African students. Quite the opposite, evidence suggest that the specific position of Yugoslavia benefited the image of Africans as part of nonaligned world, and an internal confirmation of Yugoslavia's global role. True, the relative liberalization of Yugoslavia enabled various images to circulate more freely than in the Eastern Bloc, but the overwhelming majority of Yugoslavs nurtured positive images of Africans. As testified in grassroots solidarity actions, youth surveys, and the activities of Clubs of international friendship, Yugoslavs continued to form images of African students based on international solidarity.

Key words: Yugoslavia, Africa, students, solidarity, anti-racism, image of the Other, nonalignment, socialism